O‘ZBEKISTON MILLIY UNIVERSITETI XABARLARI, 2026, [14]
ISSN 2181-7324(Print)

IJTIMOIY FANLAR
http://journals.nuu.uz
ISSN 3093-8996(Onlayn)

UDK: 321.7:342.34

Faxriddin A. MUSAYEV,
Professor, DSc, Texnologiya, menejment, kommunikatsiya instituti, Toshkent, O‘zbekiston
E-mail: faxriddin7448@gmail.com, ORCID: 0009-0004-7079-726X

Professor, f.f.d J.Ramatov taqrizi asosida

DEMOKRATIK HUQUQIY DAVLAT VA FUQAROLIK JAMIYATINI BARPO ETISHNING ZAMONAVIY YONDASHUVLARI

Annotatsiya

Maqolada demokratik huquqiy davlat va fuqarolik jamiyatini barpo etishning institutsional, ishtirokiy va raqamli yondashuvlari tahlil qilinadi. Tushunchaviy, tizimli va qiyosiy tahlil yordamida texnologik yangilanishning demokratik natijasi huquqiy kafolatlar hamda mazmunli ishtirokka bog‘liqligi asoslanadi. Qarorlarning asoslanganligi, takliflarga qayta aloqa va xizmatlardan teng foydalanish imkoniyati baholash mezonlari sifatida taklif etiladi.

Kalit so‘zlar: Demokratik davlat, huquq ustuvorligi, fuqarolik jamiyati, jamoatchilik nazorati, hisobdorlik, fuqarolar ishtiroki, raqamli boshqaruv.

MODERN APPROACHES TO BUILDING A DEMOCRATIC STATE GOVERNED BY THE RULE OF LAW AND CIVIL SOCIETY

Annotation

The article analyzes institutional, participatory, and digital approaches to building a democratic state governed by the rule of law and civil society. Through conceptual, systemic, and comparative analysis, it is substantiated that the democratic outcomes of technological modernization depend on effective legal safeguards and meaningful civic participation. The reasoned nature of decision-making, feedback on citizens’ proposals, and equal access to public services are proposed as key evaluation criteria.

Key words: Democratic state, rule of law, civil society, public oversight, accountability, civic participation, digital governance.

СОВРЕМЕННЫЕ ПОДХОДЫ К ПОСТРОЕНИЮ ДЕМОКРАТИЧЕСКОГО ПРАВОВОГО ГОСУДАРСТВА И ГРАЖДАНСКОГО ОБЩЕСТВА

Аннотация

В статье анализируются институциональные, партисипативные и цифровые подходы к построению демократического правового государства и гражданского общества. На основе понятийного, системного и сравнительного анализа обосновывается положение о том, что демократические результаты технологической модернизации зависят от надежных правовых гарантий и содержательного участия граждан. В качестве критериев оценки предлагаются обоснованность принимаемых решений, обратная связь по предложениям граждан и равные возможности доступа к государственным и общественным услугам.

Ключевые слова: Демократическое государство, верховенство права, гражданское общество, общественный контроль, подотчётность, участие граждан, цифровое управление.

Kirish. Demokratik huquqiy davlatni barpo etish davlat hokimiyatini tashkil qilish bilan birga, uning inson va jamiyat oldidagi mas’uliyatini belgilash masalasidir. Fuqarolik jamiyati esa ushbu mas’uliyatning kundalik hayotda amalga oshishini kuzatadigan, ijtimoiy ehtiyojlarni ifodalaydigan va muammolar yechimida ishtirok etadigan munosabatlar maydonini tashkil etadi. Shuning uchun demokratik taraqqiyotni davlat institutlari soni yoki qabul qilingan hujjatlar miqdori orqali baholash yetarli emas. Asosiy savol fuqarolarning qarorlarga ta’siri, huquqlarini himoya qilish imkoniyati va davlat faoliyatining tekshirilishi bilan bog‘liq.

Muammoning dolzarbligi boshqaruv usullarining raqamlashtirilishi, ijtimoiy ehtiyojlarning xilma-xillashuvi hamda ochiq muloqotga talabning ortishi bilan izohlanadi. Ushbu jarayonlarda texnologik yangilanish huquqiy kafolatlar bilan uyg‘unlashishi zarur. Elektron xizmatning tezkorligi o‘z-o‘zidan adolatli qarorni anglatmaydi; fuqaroga uning mazmunini tushunish, xatoni ko‘rsatish va e’tiroz bildirish imkoniyati ham kerak. Demak, zamonaviy yondashuvlarning mohiyati vositalarni yangilashdan tashqari, boshqaruvning inson manfaatlariga muvofiqligini ta’minlashda namoyon bo‘ladi.

Maqolaning maqsadi demokratik huquqiy davlat va fuqarolik jamiyati munosabatlarini institutsional, ishtirokiy hamda raqamli yondashuvlar birligida tahlil qilishdir. Asosiy ilmiy savol quyidagicha qo‘yiladi: huquqiy kafolat, jamoatchilik ishtiroki va boshqaruv texnologiyalari qanday sharoitda bir-birini mustahkamlaydi? Tadqiqotda ushbu bog‘liqlikni baholash uchun huquqning amalda himoyalanishi, fikr bildirishning ochiqligi va qabul qilingan qaror yuzasidan hisobdorlik mezonlari taklif etiladi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. «Современные подходы к построению демократического правового государства и гражданского общества: мировые тенденции и опыт Узбекистана» monografiyamizda tadqiqotning asosiy nazariy manbasidir. Unda demokratik huquqiy davlat inson huquqlari, hokimiyatlar bo‘linishi, qonun oldidagi tenglik va fuqarolar ishtiroki bilan bog‘liq holda tushuntiriladi. Klassik, liberal va ijtimoiy yo‘nalishlar tahlili mazkur tushunchaning tarixiy hamda ijtimoiy sharoitga bog‘liq ko‘p qirrali mazmunini ochib beradi [1]. Ushbu maqolada monografiya g‘oyalari mazmunan umumlashtirilib, ularning o‘zaro aloqasi aniqlashtiriladi.

Monografiyaning davlat va fuqarolik jamiyati munosabatlariga bag‘ishlangan qismida hamkorlik bilan mustaqil nazorat birgalikda ko‘rib chiqiladi. Fuqarolik tuzilmalari ta’lim, ekologiya va huquqlar himoyasida davlat bilan hamkorlik qilishi, ayni paytda uning qarorlarini tanqidiy baholashi mumkin [1]. Bu yondashuv fuqarolik jamiyatini faqat davlat dasturlarining ijrochisi sifatida talqin qilish chegaralarini ko‘rsatadi. Hamkorlikning mazmuni tashabbuslarning mustaqilligi va turli fikrlarning ochiq ifodalanishi bilan boyiydi.

OECDning fuqarolar ishtiroki bo‘yicha qo‘llanmasida ishtirok jarayonini loyihalash, amalga oshirish va baholash bosqichlari ajratiladi. Ochiq uchrashuv, jamoatchilik maslahatlashuvi, fuqarolik monitoringi va ishtirokiy budjetlashtirish kabi usullar ko‘rsatiladi [3]. Mazkur metodik manba ishtirokni muayyan vazifa va kutiladigan natija bilan bog‘lashga yordam beradi. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi esa davlatning huquqiy tabiati, mansabdor shaxslarning mas’uliyati va fuqarolarning boshqaruvdagi ishtirokini tahlil qilishning normativ asosini tashkil etadi [2].

Tadqiqot metodologiyasi. Tadqiqot nazariy-tahliliy xususiyatga ega. Tushunchaviy tahlil orqali demokratik davlat, huquq ustuvorligi va fuqarolik jamiyati o‘rtasidagi farqlar hamda bog‘lanishlar aniqlashtiriladi. Tizimli yondashuv huquqiy norma, davlat instituti va fuqarolik tashabbusini o‘zaro ta’sir qiluvchi tarkibiy qismlar sifatida ko‘rishga xizmat qiladi. Qiyosiy yondashuv monografiyada yoritilgan nazariy yo‘nalishlarni bir xil savollar asosida baholash uchun qo‘llanadi. Maqolada mustaqil so‘rov yoki statistik tajriba natijalari keltirilmaydi; tavsiyalar manbalar tahlilidan chiqarilgan nazariy xulosalardir.

Tahlil va natijalar. Demokratiya va huquqiy davlat o‘zaro yaqin bo‘lsa-da, aynan bir tushuncha emas. Demokratiya hokimiyatning shakllanishida xalq ishtiroki va vakillik masalasini markazga qo‘yadi. Huquqiy davlat esa hokimiyatning qanday chegaralarda, qanday tartibda va qanday javobgarlik bilan amalga oshirilishini belgilaydi. Ularning uyg‘unligi ko‘pchilik irodasini inson huquqlariga rioya etish talabi bilan birlashtiradi. Ko‘pchilik qarori ham shaxsning qadr-qimmati va huquqiy himoyasini chetlab o‘tish uchun asos bo‘la olmaydi.

Institutsional yondashuvda hokimiyatlar o‘rtasidagi vakolatlar, mustaqil sud, ochiq tartib-taomillar va hisobdorlik mexanizmlari muhim o‘rin tutadi. Monografiyada huquq ustuvorligi davlat harakatlarining qonuniyligi hamda huquqni qo‘llashning oldindan tushunarli bo‘lishi bilan izohlanadi [1]. Ushbu fikrdan kelib chiqib, davlatning huquqiy sifatini fuqaroga nisbatan qaror qanday asoslangani orqali ham baholash mumkin. Qaror chiqarilgan bo‘lishi yetarli emas: uning sababi, dalili va qayta ko‘rib chiqish imkoniyati tushunarli bo‘lishi lozim.

Ishtirokiy yondashuv fuqaroni tayyor qarorlarni qabul qiluvchi shaxs sifatida emas, muammoni aniqlash va yechimni muhokama qilishda qatnashuvchi subyekt sifatida ko‘radi. Ishtirokning boshlang‘ich darajasi axborot olish bo‘lsa, keyingi darajalari taklif bildirish, muqobil yechimlarni baholash va ijroni kuzatishni qamrab oladi. Ushbu bosqichlar orasidagi uzilish jarayonning mazmunini zaiflashtiradi. Masalan, taklif yig‘ilib, unga qanday munosabat bildirilgani ochiqlanmasa, ishtirokchi o‘z fikrining natijaga ta’sirini bilmaydi.

Jamoatchilik muhokamasini mazmunli tashkil etish uchun avval uning predmeti va qarorga ta’sir qilish doirasi tushuntirilishi zarur. Muhokama boshlanishidan oldin hal qilib qo‘yilgan masalani ochiq tanlov sifatida taqdim etish ishonchni pasaytirishi mumkin. Mualliflik taklifiga ko‘ra, har bir muhokama yakunida qabul qilingan takliflar, rad etilgan fikrlarning sabablari va keyingi harakatlar haqida qisqa hisobot berilishi maqsadga muvofiq. Bu tartib maslahatlashuvni kuzatiladigan natija bilan bog‘lab, fuqarolarning keyingi ishtiroki uchun asos yaratadi.

Fuqarolik jamiyatining rivojlanishi uning tashkiliy ko‘lami bilan bir qatorda, faoliyat mustaqilligi va ijtimoiy manfaatlarni ifodalash qobiliyatiga bog‘liq. Kasbiy birlashma, nodavlat tashkilot yoki mahalliy tashabbus o‘z a’zolari va xizmat oluvchilarining ehtiyojlarini ifodalashi kerak. Shu bilan birga, fuqarolik tuzilmalarining o‘zi ham faoliyat maqsadi, mablag‘lardan foydalanishi va qaror qabul qilish tartibi bo‘yicha ochiq bo‘lishi muhim. Davlatdan talab qilinadigan mas’uliyat jamiyat institutlarining ichki boshqaruvida ham qadriyatga aylanishi lozim.

Davlat va fuqarolik jamiyati hamkorligida mustaqillikni saqlash alohida metodologik ahamiyatga ega. Moliyaviy yoki tashkiliy ko‘mak tashabbusning maqsadini tashqaridan belgilashga olib kelmasligi kerak. Aks holda, jamoatchilik ehtiyojlarini ifodalovchi tuzilma faqat topshiriq bajaruvchi vositaga aylanishi mumkin. Monografiyada ko‘rsatilgan hamkorlik va nazoratning birligi aynan shu muvozanatni anglashga imkon beradi [1]. Tanqidiy munosabatni muloqotdan chiqarib tashlash hamkorlikning ijtimoiy mazmunini toraytiradi.

Ijtimoiy adolat nuqtayi nazaridan huquqning rasman mavjudligi undan foydalanishning real shartlari bilan to‘ldirilishi kerak. Axborotni tushunish, hujjat tayyorlash, maslahat olish yoki muhokamaga kelish imkoniyati barcha fuqarolarda bir xil emas. Hududiy uzoqlik, vaqt va resurs yetishmasligi amaliy ishtirokni cheklashi mumkin. Shu sababli xizmatlar va muhokamalarni loyihalashda turli guruhlarning sharoitini hisobga olish zarur. Tenglik bir xil tartibni e’lon qilish bilangina emas, undan foydalanishdagi to‘siqlarni kamaytirish orqali ham ta’minlanadi.

Raqamli yondashuv axborot almashinuvi va davlat bilan muloqot qilish imkoniyatlarini kengaytiradi. Monografiyada elektron vositalarning ochiqlik, xizmatlardan foydalanish va jamoatchilik muloqotiga ta’siri bilan birga, shaxsiy ma’lumotlarni himoyalash hamda raqamli savodxonlik masalalari ham qayd etiladi [1]. Shundan kelib chiqib, raqamlashtirishni demokratlashtirishning avtomatik natijasi sifatida qabul qilish to‘g‘ri emas. Platformaning mavjudligi uning qulay, tushunarli va barcha uchun foydalanish mumkin bo‘lganini hali isbotlamaydi.

Raqamli ishtirokning samarasi qayta aloqa sifati orqali namoyon bo‘ladi. Monografiyada elektron petitsiya, maslahatlashuv, ochiq ma’lumot va ijroni kuzatish imkoniyatlari birgalikda yoritiladi [1]. Maqolada ushbu imkoniyatlarni yagona izchil jarayon sifatida tashkil etish taklif qilinadi: fuqaro masalani ko‘taradi, vakolatli organ uni ko‘rib chiqadi, asoslangan javob beradi va natija haqida axborot taqdim etadi. Har bir bosqichning kuzatilishi fuqaroga murojaatining holatini tushunish imkonini beradi.

Raqamli xizmat bilan an’anaviy murojaat yo‘lini uyg‘unlashtirish inklyuziv boshqaruv uchun zarurdir. Internetdan foydalana olmaydigan shaxs ham masala yuzasidan axborot olish va taklif bildirish imkoniyatiga ega bo‘lishi kerak. Bunda yordam ko‘rsatish punktlari, yuzma-yuz maslahat yoki telefon orqali murojaat kabi shakllar elektron tizimni to‘ldirishi mumkin. Tavsiya etilayotgan mezon barcha fuqarolarni bir xil qurilmadan foydalanishga majburlash emas, ularning bir xil ahamiyatdagi huquqiy va ma’muriy natijaga erishishini ta’minlashdir.

Sun’iy intellektdan foydalanish masalasida samaradorlik va javobgarlikning o‘zaro aloqasini hisobga olish zarur. Monografiyada katta hajmdagi ma’lumotlarni tahlil qilish, hujjatlar bilan ishlash va xizmatlarni tezlashtirish imkoniyatlari ko‘rsatilgan [1]. Ushbu imkoniyatlarni

amaliyotga tatbiq etishda inson huquqlariga ta’sir qiluvchi qarorni tushuntirish va tekshirish talabi saqlanishi kerak. Algoritm tavsiyasi mansabdor shaxs mas’uliyatini yo‘qotmaydi. Xato natija yuzaga kelganda uni kim, qanday dalil asosida va qaysi tartibda tuzatishi oldindan belgilanishi maqsadga muvofiq.

O‘zbekiston sharoitida mazkur yondashuvlarning normativ tayanchi Konstitutsiyada ifodalangan. Uning 1-moddasi davlatning demokratik, huquqiy va ijtimoiy xususiyatlarini belgilaydi; 2-modda davlat organlari va mansabdor shaxslarning jamiyat hamda fuqarolar oldidagi mas’uliyatini mustahkamlaydi. 36-modda fuqarolarning boshqaruvda bevosita va vakillari orqali ishtiroki, jumladan jamoatchilik nazorati imkoniyatini nazarda tutadi [2]. Ushbu qoidalar o‘zaro bog‘liq holda o‘qilganda, demokratiyaning mazmuni vakillik, mas’uliyat va faol ishtirokning birligida namoyon bo‘ladi.

Tahlil asosida baholashning o‘zaro bog‘liq mezonlari taklif etiladi. Huquqiy mezon qarorning qonuniyligi va shikoyat qilish imkoniyatini; ishtirok mezoni turli manfaatlarning eshitilishi va takliflarga javob berilishini; boshqaruv mezoni ijro natijasining ochiqligini qamrab oladi. Ularning birortasi qolganlarini almashtira olmaydi. Tezkor xizmat yopiq qaror qabul qilishni oqlamaydi, ko‘p sonli maslahatlashuv esa bajarilmagan majburiyatning o‘rnini bosa olmaydi. Mezonlarni birgalikda qo‘llash rasmiy faollik bilan amaliy o‘zgarishni farqlashga yordam beradi.

Xulosa. Demokratik huquqiy davlat va fuqarolik jamiyatini barpo etishning zamonaviy yondashuvlari huquq ustuvorligi, fuqarolar ishtiroki va davlat hisobdorligini o‘zaro bog‘liq jarayon sifatida tushunishni talab qiladi. Institutsional kafolatlar fuqarolik tashabbuslari uchun barqaror sharoit yaratadi, mustaqil jamoatchilik nazorati esa ushbu kafolatlarning amalda ishlashini tekshirishga xizmat qiladi. Raqamli vositalar bu munosabatni qulaylashtirishi mumkin, biroq ularning demokratik qiymati inson huquqlari, foydalanish imkoniyati va asoslangan qayta aloqa bilan belgilanadi.

Amaliy jihatdan jamoatchilik muhokamalarining maqsadini oldindan aniqlash, takliflarga asoslangan javob berish, qarorlar ijrosini ochiq kuzatish va raqamli xizmatlarga muqobil murojaat yo‘llarini saqlash tavsiya etiladi. Fuqarolik tuzilmalarini qo‘llab-quvvatlash ularning mustaqilligi bilan uyg‘unlashtirilishi zarur. Keyingi tadqiqotlarda taklif etilgan mezonlarni aniq hudud yoki davlat xizmati misolida tekshirish mumkin. Bunday tekshiruv institutsional yangilanishning fuqarolar tajribasida qanday namoyon bo‘lishini aniqlashtirishga xizmat qiladi.

ADABIYOTLAR

1. Мусаев Ф. Современные подходы к построению демократического правового государства и гражданского общества: мировые тенденции и опыт Узбекистана: монография. — Ташкент: Янги аср авлоди, 2026. — 288 с. ISBN 978-9910-601-81-1.
2. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. Yangi tahrir. 2023-yil 30-aprel. 1, 2, 36-moddalar. https://lex.uz/docs/-6445145 (murojaat sanasi: 06.10.2026).
3. OECD. OECD Guidelines for Citizen Participation Processes. OECD Public Governance Reviews. — Paris: OECD Publishing, 2022. https://doi.org/10.1787/f765caf6-en (murojaat sanasi: 06.10.2026).
4. Мусаев, Ф. А. (1997). Духовные изменения в сельской молодежной среде Узбекистана в условиях рыночных отношений.
5. Мусаев, Ф. А. (2021). Бабур-Великий полководец. Проблемы современной науки и образования, (6 (163)), 68-70.
6. Мусаев, Ф. А. (2021). Бабур-Великий полководец. Проблемы современной науки и образования, (6 (163)), 68-70.
7. Saifnazarov, I., Musaev, F., Khusanov, B., Ernazarova, Y., Xujaev, M., Bekbaev, R., & Ochilova, N. (2025). The Impact of Local Community Education on Sustainable Practices in Eco-Tourism Areas. Natural & Engineering Sciences, 10(3).
8. Мусаев, Ф. А. (2021). Военное наследие Бабура. Наука, техника и образование, (5 (80)), 45-47.